

## TROSKA O MATERIALNE DZIEDZICTWO KULTUROWE KOŚCIOŁA PŁOCKIEGO

*ZARYS HISTORII I PRÓBA BILANSU – Katedra, kościoły, cmentarze i plebanie w mazowieckim pejzażu wiary – Muzeum i Archiwum Diecezjalne, Biblioteka WSD – Instytucje odpowiedzialne za ochronę i tworzenie dzieł sztuki sakralnej*  
*POSTULATY I ZARZĄDZENIA – Odpowiedzialność i formacja – Sztuka i ewangelizacja*

### WSTĘP

#### *Zakres dziedzictwa kulturowego Diecezji Płockiej*

1. Dziedzictwo kulturowe Diecezji Płockiej stanowi zasób obiektów nieruchomości i ruchomych wraz ze związanymi z nim wartościami duchowymi i obyczajowymi. Uznawany on jest za godny ochrony dla dobra wiernych i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom. Zawiera zrozumiałe i akceptowane wartości religijne, historyczne, patriotyczne, naukowe i artystyczne. Mają one znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju kulturalnego, kultuwowania poczucia piękna i chrześcijańskiej wspólnoty cywilizacyjnej.

#### *Sobór Watykański II o skarbcu sztuki kościelnej*

2. „Kościół – czytamy w *Konstytucji o Liturgii* Soboru Watykańskiego II – tworzył [...] z biegiem wieków skarbiec sztuki, który z całą troską winien być zachowany” (KL 123). Stąd należy troskliwie czuwać, „aby nie przechodziły w obce ręce, ani nie niszczały sprzęty kościelne lub cenne przedmioty”, które „są ozdobą domu Bożego” (por. KL 126).

### ZARYS HISTORII I PRÓBA BILANSU

#### *Dziedzictwo kulturowe Diecezji Płockiej jako integralna część dziedzictwa Kościoła powszechnego, Polski i Europy*

3. Diecezja Płocka w ciągu ponad 900 lat istnienia może poszczycić się przebogatym materialnym dziedzictwem kulturowym, w tym wspaniałymi zabytkami architektury i szeroko pojętej sztuki sakralnej. Dziedzictwo to stanowi integralną część dziedzictwa Kościoła powszechnego, dziedzictwa narodu polskiego i dziedzictwa kultury europejskiej.

### **Katedra, kościoły, cmentarze i plebanie w mazowieckim pejzażu wiary**

#### *Płocka bazylika katedralna*

4. Wśród nieruchomości obiektów zabytkowych na pierwsze miejsce wysuwa się – wzniesiona na Tumskim Wzgórzu w Płocku – bazylika katedralna, matka kościołów północnego Mazowsza i Ziemi Dobrzyńskiej. Niestety, jak w przypadku niemalże wszystkich zabytków w Polsce pochodzących z tamtej epoki, nie zachowały się do naszych czasów relikty kościoła katedralnego zbudowanego tuż po powstaniu Diecezji Płockiej w XI wieku. Niewiele relikwów przetrwało również po drugiej z kolei, a pierwszej murowanej romańskiej katedrze, wzniesionej za czasów Biskupa Płockiego Aleksandra z Malonne (zm. 1156). Konsekrowany w roku 1144 płocki kościół katedralny został wzbogacony o zamówione w magdeburskiej ludwisarni drzwi z brązu. Drzwi te, starsze od Drzwi Gnieźnieńskich, zwane Drzwiami Płockimi, od XV wieku znajdują się w Soborze Bożej Mądrości w Nowogrodzie Wielkim w Rosji. W płockiej katedrze można podziwiać ich wierną kopię, umieszczoną w głównym wejściu do katedry w 1981 roku. Obecna katedra w Płocku, to pierwsza w Polsce czysto renesansowa świątynia, wzniesiona w latach 1532-1535 na zrębach budowli romańskiej, w latach 1784-1787 przebudowana w stylu klasycystycznym, której na początku XX wieku ponownie przywrócono renesansowy wygląd. Ta ostatnia wielka restauracja dotyczyła zarówno bryły zewnętrznej katedry, jak i jej wnętrza, w tym polichromii oraz wyposażenia. Kolejne, mniejsze już przebudowy wnętrza katedry, polegające głównie na dostosowaniu go do wymogów liturgii rzymskiej po Soborze Watykańskim II, przypadły na lata 1970-1971 oraz rok 2003. Obecnie rozpoczęto kolejną, poważną renowację bazyliki.

#### *Bazylika w Czerwińsku, Kolegiata w Pułtusku, kościół w Rokiceniu*

5. Nieco później, niż budowę płockiej bazyliki katedralnej, ukończono w roku 1155 wznoszenie bazyliki w Czerwińsku nad Wisłą, wraz z kompleksem klasztornym. Obydwie świątynie były największymi romańskimi kościołami na terenach ówczesnej Polski. Ze względu na zabytkową wartość, sprawowany w nich kult oraz oddziaływanie duszpastersko-pielgrzymkowe otrzymały one tytuł bazyliki mniejszej: kościół katedralny w Płocku w 1910 roku, natomiast świątynia Sanktuarium Matki Bożej w Czerwińsku w roku 1967. Trzecim kościołem w Diecezji Płockiej, posiadającym od roku 1975 tytuł bazyliki mniejszej, jest kolegiata w Pułtusku. Ufundowana w 1449 roku renesansowa świątynia może poszczycić się

unikatowym kolebkowym sklepieniem pokrytym polichromowaną dekoracją kasetonową, od którego w historii sztuki przyjęła się nazwa „sklepienie pułtuskie”. Natomiast bazylika czerwińska oraz sięgający XIII stulecia kościół w Rokiciu, to jedno z najcenniejszych zachowanych zabytków architektury romańskiej w Polsce.

#### ***Parafialne kościoły drewniane i murowane***

6. W obecnych granicach Diecezji Płockiej znajduje się 248 kościołów parafialnych, z których 202 są murowane, 43 drewniane, a 3 – to budowle murowano-drewniane. Ponadto Diecezja posiada 50 kościołów filialnych (w tym 12 drewnianych) i 23 murowane kaplice publiczne.

#### ***Historyczna wartość kościołów zabytkowych***

7. Wśród kościołów na aktualnym terytorium Diecezji Płockiej, 193 zostało zbudowanych przed rokiem 1939. Są to budowle, które z reguły mają szczególną wartość zabytkową i kulturową. Dwie z nich (bazylika katedralna w Płocku oraz bazylika w Czerwińsku) sięgają XII stulecia, 3 – XIII wieku, 3 – XIV wieku, 19 pochodzi z XV wieku, 21 – z XVI wieku, 18 – z XVII wieku, 31 – z XVIII wieku, 50 – z XIX wieku, a 46 kościołów zbudowano w latach 1901-1939. Po II wojnie światowej wzniesiono 37 kościołów, w wieku zaś XXI do użytku oddano 15 kościołów. Obecnie w budowie są dwa kościoły parafialne.

#### ***Zabytkowe kościoły farne i klasztorne***

8. Oprócz wyżej wymienionych bazylik, na uwagę – jako zabytki materialnego dziedzictwa Diecezji Płockiej w jej aktualnych granicach – zasługuje bardzo wiele kościołów. Są wśród nich: miejskie kościoły farne w: Płocku, Ciechanowie, Makowie Mazowieckim, Mławie, Przasnyszu, Rypinie, Serocku, Sierpcu, Wyszogrodzie i Zakroczymiu oraz kościoły klasztorne, przyklasztorne i – obecnie – często już poklasztorne, wraz z zachowanymi kompleksami klasztorными: poaugustiański w Ciechanowie, dawny Kanoników Regularnych – obecnie Księża Salezjanów – w Czerwińsku, pofranciszkański w Dobrzyniu nad Wisłą, Ojców Karmelitów w Oborach, poddominikański w Płocku, poreformacki w Płocku, pokarmelitański w Płońsku, poreformacki w Pułtusku, pojezuicki w Pułtusku, pobernardyński – obecnie Ojców Pasjonistów – w Przasnyszu, pobernardyński w Ratowie, obsługiwany przez Księża Pallottynów kościół Matki Bożej w Sierpcu, bernardyński w Skępem, pobernardyński w Strzegocinie, poreformacki w Szczawinie Kościelnym, Ojców Franciszkanów Konwentualnych w Wyszogrodzie, Ojców Kapucynów w Zakroczymiu, poreformacki w Żurominie.

#### ***Neogotyck nadwiślański jako charakterystyczny styl architektury sakralnej***

9. Charakterystycznym stylem w architekturze sakralnej Diecezji Płockiej jest tzw. neogotyck nadwiślański, związany z odrodzeniem budownictwa kościelnego, jakie przyniósł przełom XIX i XX stulecia, kiedy to carat złagodził restrykcyjną politykę wobec Kościoła katolickiego w Królestwie Polskim. Przyjęty wówczas w architekturze sakralnej styl neogotycki, zaowocował budową wielu charakterystycznych kościołów murowanych, w tym tzw. wiejskich katedr (wznoszonych także w mazowieckich miasteczkach), jak imponujące wielkością świątynie w: Bielsku, Dzierżeninie, Ligowie, Nasielsku, Popowie czy Raciążu.

#### ***Świątynie drewniane***

10. Specyfiką Diecezji Płockiej jest również – jak pokazano – stosunkowo duża liczba świątyń drewnianych, szczególnie w okolicach Wyszogrodu, Płocka i Ciechanowa. W ostatnim czasie powstały nawet szlaki turystyczne, promujące te kościoły. Świątynie drewniane zawierają nierzadko cenne wyposażenie w postaci zabytkowych ołtarzy, obrazów i figur, będących wyrazem przywiązania miejscowych mieszkańców do wiary chrześcijańskiej i Kościoła katolickiego. Miejscowości w Diecezji Płockiej, które mogą poszczycić się zabytkowymi drewnianymi kościołami i kaplicami, to: Blichowo, Bliźno, Brwilno, Chamsk, Chociszewo, Chotum, Chrostkowo, Ciemnowko, Dąbrowa, Dobrzyków, Drogiszka, Dulsk, Gąsiorowo, Goleszyn, Góra, Grodziec, Grzebsk, Koziczynek, Kraszewo, Królewo, Księża, Kucice, Kuczubork, Kuklin, Lekowo, Lubowidz, Łętowo, Łukomie, Malużyn, Mochowo, Naruszewo, Pilichowo, Płock-Trzepowo, Poniatowo, Przedwojewo, Radzikowo, Rębowo, Sarbiewo, Słupno, Sokołów, Sokołowo Włościańskie, Strzegowo, Szczutowo, Ślubowo, Świącieniec, Święte Miejsce, Troszyn Polski, Unieck, Węgra, Węgrzynowo, Zakrzewo, Zielona Ciechanowska, Żukowo oraz Żurominek Kapitulny. Wśród drewnianych świątyń Diecezji Płockiej wielkim kunsztem artystycznym wyróżnia się wnętrza kościoła w Skierkowie.

#### ***Kościół i zespoły klasztorne niepełniące funkcji liturgicznych***

11. Świadcami materialnego dziedzictwa kulturowego Diecezji Płockiej są także kościoły i zespoły klasztorne niepełniące już funkcji liturgicznych i sakralnych, jak choćby Opactwo Pobenedyktyńskie w obrębie dawnego zamku płockiego (dziś zespół zabudowań obejmujący pozostałości rotundy, skrzydła klasztoru, muru obronnego zamku, wieżę zegarową oraz basztę zamkową – siedziba Kurii Diecezjalnej Płockiej i Muzeum Diecezjalnego), dawna kolegiata św. Michała w Płocku z budynkiem pojezuickiego kolegium (obecnie Liceum Ogólnokształcące im. Marszałka Stanisława Małachowskiego) czy też dawny klasztor Norbertanek w Płocku (obecnie siedziba Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej). Do tych świadectw historii należy dodać też obecne gmachy Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku (w tym budynek Biblioteki i Archiwum Diecezjalnego oraz dawny gmach Niższego Seminarium Duchownego) i liczne budowle niesakralne, takie jak sięgający swymi początkami XIV wieku Dom pod Trąbami w Płocku (niegdyś – między innymi – siedziba Seminarium Duchownego), dawny zamek Biskupów Płockich w Pułtusku (obecnie Dom Polonii) czy też dawny pałac biskupi w Płocku (dziś siedziba instytucji sądowych).

#### ***Zniszczenia wojenne***

12. W czasie II wojny światowej na terenie Diecezji Płockiej zniszczono 28 obiektów sakralnych, z których 12 – ze względu na zachowaną znaczną część murów – odbudowano bezpośrednio po wojnie. W przypadku pozostałych, odbudowy

dokonano – po uzyskaniu stosownych zezwoleń od ówczesnych władz państwowych – w latach późniejszych. Lata powojenne – aż do chwili obecnej – to także czas intensywnych prac restauratorskich i remontowych prawie wszystkich obiektów zabytkowych Diecezji.

#### ***Domy parafialne i plebanie***

13. W okresie międzywojennym w większości parafii wzniesiono domy parafialne, będące między innymi siedzibami Akcji Katolickiej i wielu stowarzyszeń kościelnych. Pobudowano wówczas także wiele plebanii. Obecnie w Diecezji Płockiej jest 246 plebanii, z których 130 zostało zbudowanych po 1945 roku.

#### ***Ruchome zabytki materialnego dziedzictwa Diecezji Płockiej***

14. Wśród ruchomych zabytków, składających się na materialne dziedzictwo Diecezji Płockiej, należałoby wymienić bardzo wiele obiektów, stanowiących przede wszystkim wyposażenie i wystrój kościołów oraz kaplic. Są to głównie naczynia, paramenty i szaty liturgiczne, dawne księgi liturgiczne, oraz meble, rzeźby i obrazy. Wśród tych ostatnich szczególną czią wiernych otaczane są łaskami słynące obrazy i rzeźby Najświętszej Maryi Panny w sanktuariach i miejscach pielgrzymkowych. Koronowane cudowne obrazy i rzeźby w Diecezji Płockiej, to: obraz Matki Bożej Czerwińskiej, figura Matki Bożej Bolesnej w Oborach, obraz Świętej Rodziny w Osieku, obraz Matki Bożej w Przasnyszu, figura Matki Bożej Sierpeckiej, figura Matki Bożej Skępskiej i obraz Matki Bożej Żuromińskiej.

### **Muzeum i Archiwum Diecezjalne, Biblioteka WSD**

#### ***Muzeum Diecezjalne***

15. Dla ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w Diecezji Płockiej, z inicjatywy ks. Antoniego Juliana Nowowiejskiego, późniejszego Biskupa Płockiego, w roku 1903 powołano pierwsze w zaborze rosyjskim Muzeum Diecezjalne, którego dyrektorem został ks. Tomasz Kowalewski (zm. 1927). Prowadzone w związku z przebudową katedry płockiej prace przy porządkowaniu skarbcza katedralnego i biblioteki katedralnej oraz inwentaryzacja parafii Diecezji Płockiej sprawiły, że wiele cennych, a nierzadko zniszczonych dzieł sztuki, które nie były już używane do kultu Bożego, zaczęto umieszczać w muzeum (jak choćby słynną Pietę Drobińską z pierwszej połowy XV wieku). Również z inicjatywy Bł. Abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego, w latach 1926-1939, wdrożono w Diecezji Płockiej dyrektywy Stolicy Apostolskiej, odnoszące się do ochrony kościelnych dóbr kultury. Na skutek tych działań przeprowadzono szeroko zakrojoną inwentaryzację zabytków. Jej owocem jest ponad 100 tzw. teczek Dmochowskiego, zawierających około 5000 unikalnych fotografii wykonanych przez ks. Władysława Turowskiego (zm. 1942) oraz opisy parafii, kościołów i zabytków ruchomych, sporządzone przez ks. Aleksandra Dmochowskiego (zm. 1938), drugiego dyrektora Muzeum, dla poszczególnych parafii Diecezji Płockiej. Przechowywana w archiwum Muzeum Diecezjalnego w Płocku dokumentacja stanowi do dnia dzisiejszego cenną bazę porównawczą, szczególnie przy pracach konserwatorskich, zarówno w przypadku budowli, jak i zabytków ruchomych. Obecne zbiory Muzeum Diecezjalnego, zgromadzone w tzw. starym budynku (z 1903 roku, przebudowanym w latach 1925-1938) oraz – od roku 2008 – w Opactwie Pobenedyktyńskim, składają się z: pochodzących ze skarbcza katedralnego zabytków, które stanowią własność Kapituły Katedralnej Płockiej; innych zabytków, przechowywanych do roku 2008 w skarbcu katedralnym; zabytków stanowiących własność Kapituły Kolegiackiej Pułtuskiej; kolekcji, przekazanych przez osoby prywatne i instytucje; zabytków i dzieł sztuki, pozyskanych drogą kupna lub wymiany duplikatów; zabytków i dzieł sztuki, przekazanych do depozytu przez poszczególne parafie. Zbiory muzealne skatalogowane są w następujących działach: malarstwo, rzeźba, grafika, tkaniny, złotnictwo i wyroby metalowe, meble, ceramika i szkło, rzemiosło artystyczne, rękopisy i starodruki, numizmatyka i medalierstwo, sfragistyka, falerystyka, militaria, rzemiosło użytkowe, weksylologia, kartografia oraz obiekty z dziedziny antropologii i archeologii (zob. *Regulamin Muzeum Diecezjalnego im. Bł. Abp. Antoniego Juliana Nowowiejskiego w Płocku*).

#### ***Najcenniejsze zbiory Muzeum Diecezjalnego***

16. W dawnej, neogotyckiej siedzibie Muzeum Diecezjalnego znajduje się kolekcja zabytków sakralnych oraz kolekcja numizmatyki, sfragistyki i broni białej. Przechowywane są tu także rękopisy, zbiory archeologiczne oraz unikatowa kolekcja pasów kontuszowych. W tzw. starym Muzeum oglądać można także portrety trumienne, charakterystyczne dla sztuki polskiej związanej z sarmackimi obyczajami pogrzebowymi. Miłośnikom malarstwa poleca się obejrzenie obrazu „Żal św. Piotra”, przypisywanego znanemu malarzowi epoki klasycyzmu Franciszkowi Smuglewiczowi (zm. 1807), oraz Świętą Annę Samotrzcę z Różana (z I połowy XVII wieku), a także kolekcję obrazów ze szkół: włoskiej, hiszpańskiej, niemieckiej, flamandzkiej i angielskiej. Muzeum może poszczycić się też zbiorem rękopisów, wśród których są perykopy ewangeliczne z około 1160 roku, trzy graduaty z XIII, XIV i XVI wieku, „Objawienia św. Brygidy” z 1400 roku oraz dyplom lokacyjny miasta Płocka z roku 1237. W kolekcji starodruków i pierwodruków znajdują się atlasy nawigacyjne oraz pierwsze wydanie „Pana Tadeusza” z Paryża (z roku 1834) i z Warszawy (z roku 1858).

Z kolei w Opactwie Pobenedyktyńskim przechowywane są – pochodzące ze skarbcza katedry płockiej – niezwykle ważne dzieła złotnicze. Wśród najcenniejszych eksponatów tej części zbiorów należy wymienić przede wszystkim – odzyskane w roku 1980 – kielich z pateną z fundacji Konrada Mazowieckiego oraz relikwiarz hermowy św. Zygmunta z fundacji Kazimierza Wielkiego, z piastowskim diademem. W roku 1978 odzyskano natomiast rękopiśmienny kodeks Biblii Płockiej z XII wieku. Wśród cennych eksponatów znajdują się też: pastorał biskupa Andrzeja Krzyckiego (zm. 1537) z początku XVI wieku, czasza romańskiej puszki czerwińskiej (z około 1180 roku), relikwiarz tablicowy z relikwiami świętych (między innymi św. Andrzeja Apostoła, św. Szczepana, św. Rocha, św. Urszuli i św. Kazimierza), ołtarzyk polowy ze sceną Ostatniej Wieczery (wykonany w Augsburgu około 1610-1620 roku), tzw. Wielka Monstrancja (wykonana w Augsburgu około 1680 roku). Ponadto w zbiorach muzeum przechowywane są komplety szat liturgicznych oraz złoty

kielich, pochodzące z fundacji Karola Ferdynanda (zm. 1655), biskupa płockiego i wrocławskiego, a także niezwykle kunsztownie wykonane gotyckie monstrancje i wiele zabytkowych naczyń i paramentów liturgicznych. Ciekawie prezentują się również – dostępne dla zwiedzających w obydwu budynkach – wystawy stałe i czasowe, jak na przykład ekspozycja zatytułowana „Chrystus w sztuce – malarstwo i rzeźba od XV do XX wieku” czy cykl obrazów „Madonny z poezji polskiej”. Po II wojnie światowej Muzeum kierowali kolejno: Michał du Laurans (zm. 1958; opiekujący się zbiorami podczas okupacji), ks. Lech Grabowski (zm. 1993; po raz pierwszy powołany na dyrektora placówki w roku 1939), ks. Bronisław Gwiazda, ks. Stefan Cegłowski. Obecnie dyrektorem Muzeum Diecezjalnego jest ks. Andrzej Milewski.

### ***Archiwum Diecezjalne***

17. Zasób Archiwum Diecezjalnego w Płocku, po zniszczeniu go i rabunku dokonanych przez hitlerowców w 1941 roku, obecnie liczy około 300 metrów bieżących akt i dokumentów. W jego skład wchodzi następujące zespoły archiwalne: dokumenty pergaminowe (XIII-XVI wiek), *Acta episcopalia* (z lat 1448-1849), *Acta Officialia Plocensia* (z lat 1508-1839), *Acta officialia Pultoviensia* (z lat 1462-1808), *Acta Capituli Plocensis* (z lat 1438-1893), *Acta Capituli Pultoviensis* (z lat 1482-1902), akta wizytacji biskupich i dekanalnych Diecezji Płockiej (XVI-XIX wiek), akta wizytacji dóbr stołowych biskupów (XVI-XVIII wiek), dokumenty papierowe (odpisy różnych akt z XIV-XIX wieku), częściowe akta Seminarium Duchownego w Pułtusku (XVI-XIX wiek), fragmenty akt Seminarium Duchownego w Płocku (XVIII-XX wiek), fragmenty akt Kurii Diecezjalnej Płockiej (z lat 1810-1939), fragmenty akt zakonnych, akta metrykalne parafii z całej Diecezji (z lat 1585-1900), fragmenty akt parafialnych (XVII-XX wiek), dzienniki, pamiętniki i notatki zmarłych księży, muzykalia oraz albumy z fotografiami.

W latach powojennych funkcję dyrektora Archiwum pełnili kolejno: ks. Jakub Wójcicki (zm. 1955), ks. Konrad Gąsiorowski (zm. 1982), ks. Tadeusz Żebrowski (zm. 2014), ks. Dariusz Kisiel, ks. Waldemar Graczyk. Obecnie funkcje tę pełni ks. Dariusz Majewski. Działalność Archiwum określa *Regulamin Archiwum Diecezjalnego w Płocku* (zob. *Część II*).

### ***Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego***

18. Podobny los jak Archiwum spotkał w 1941 roku Bibliotekę Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Księgozbiór spadkobierczyni biblioteki katedralnej tuż przed wybuchem II wojny światowej liczył około 50 tysięcy tomów. Wśród bezcennych, zrabowanych zbiorów znajdował się pochodzący z XII wieku *Pontyfikał Płocki*, jeden z najstarszych rękopiśmiennych zabytków w Polsce, zwrócony Diecezji Płockiej przez Bayerische Staatsbibliothek w Monachium w 2015 roku. Częściowo odzyskany i sukcesywnie wzbogacany przez kolejne dziesięciolecia księgozbiór Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego obecnie liczy około 150 tysięcy książek i kilkaset tytułów czasopism polskich i zagranicznych, głównie z zakresu filozofii, teologii, historii i szeroko pojętej humanistyki. Do najcenniejszych zabytków aktualnego zasobu bibliotecznego należą: księgi rękopiśmienne (w tym dwa kodeksy z XII wieku, zawierające teksty biblijne oraz kodeksy liturgiczne z wieków XIII-XVIII), inkunabuły, a także druki o różnej treści z wieków XVI-XVIII. Wiele z tych zabytków w ostatnich latach zostało poddanych gruntownej konserwacji. W roku 2005 rozpoczęto specjalistyczne opracowywanie zasobu: segregację zbioru zgodnie z zasadami stosowanymi przy ewidencjonowaniu zabytkowych zespołów książek, oczyszczanie i opieczętowywanie starodruków, sporządzanie inwentarza, nadawanie sygnatur i systematyczny opis obiektów.

Funkcję dyrektora Biblioteki po II wojnie światowej pełnili kolejno: ks. Jakub Wójcicki, ks. Konrad Gąsiorowski, ks. Tadeusz Żebrowski, ks. Michał Marian Grzybowski, ks. Dariusz Kisiel, ks. Waldemar Graczyk. Obecnie dyrektorem Biblioteki jest ks. Dariusz Majewski.

### ***Diecezjalna Komisja Artystyczno-Budowlana***

#### ***i Wydział Artystyczno-Budowlany***

19. W trosce o dziedzictwo kulturowe Kościoła *Konstytucja o Liturgii* Soboru Watykańskiego II zalecała ustanowienie w każdej diecezji – obok Komisji Liturgicznej i Komisji Muzyki Kościelnej – także Komisji Sztuki Kościelnej (por. KL 46). „Jest rzeczą konieczną – czytamy w dokumencie soborowym – aby te trzy komisje współpracowały ze sobą, a nierzadko może być wskazane ich połączenie w jedną komisję” (tamże). Ponadto Sobór przypomniał o konieczności kształcenia alumnów Seminarium Duchownego w dziedzinie historii i rozwoju sztuki sakralnej (por. KL 129). „Dzięki temu będą umieli szanować i zachowywać na przyszłość cieżkie zabytki Kościoła oraz służyć odpowiednią radą artystom wykonującym dzieła sztuki sakralnej” (tamże). Realizacją tych postulatów było powołanie w Diecezji Płockiej, w 1968 roku, Komisji Artystyczno-Budowlanej oraz ustanowienie w Kurii Diecezjalnej Płockiej Wydziału Artystyczno-Budowlanego, który przejął kompetencje dotychczasowego Referatu Budowlanego, utworzonego przez Biskupa Płockiego Tadeusza Zakrzewskiego (zm. 1961), a także wprowadzenie – kilka lat wcześniej – w Wyższym Seminarium Duchownym w Płocku zajęć z historii sztuki sakralnej. Na czele Komisji stanął Biskup Płocki Bogdan Sikorski (zm. 1988), dyrektorem Wydziału zaś został ks. Stefan Budczyński (zm. 1997). Do głównych obowiązków Wydziału należało między innymi opiniowanie projektów nowo powstających kościołów i budynków kościelnych.

## **Instytucje odpowiedzialne za ochronę i tworzenie dzieł sztuki sakralnej**

### ***Wydział Budownictwa i Sztuki Sakralnej***

20. Poprzedni Synod Płocki – którego uchwały promulgował w obecności św. Jana Pawła II w roku 1991 Biskup Płocki Zygmunt Kamiński (zm. 2010) – nadał Wydziałowi Artystyczno-Budowlanemu nową nazwę: Wydział Budownictwa i Sztuki Sakralnej (zob. XLIISP, s. 113; 419). Kolejni dyrektorzy tego Wydziału, to: ks. Aleksander Pasternakiewicz, ks. Stefan Cegłowski i ks. Ryszard Paradowski. Odnośna Komisja, mająca głos opiniujący i doradczy, pozostała pod dawną nazwą.

Do zadań Komisji Artystyczno-Budowlanej, której przewodniczył ks. Stefan Budczyński, a następnie ks. Aleksander Pasternakiewicz, należało między innymi systematyczne odwiedzanie wszystkich parafii Diecezji przed kanoniczną wizytacją biskupią. Sprawdzano wówczas stan zachowania kościołów, kaplic, cmentarza, plebanii oraz innych budynków parafialnych, wystrój kościoła, w tym zgodność jego wyposażenia z aktualnie obowiązującymi przepisami liturgicznymi, oraz stan zachowania i sposób przechowywania zabytków ruchomych. Wykonane w parafii prace remontowo-budowlane omawiano z proboszczem (administratorem) parafii. Z nim również nakreślano plany inwestycyjne i konserwatorskie na kolejne pięćlecie. Sporządzony po wizytacji protokół przedstawiano Biskupowi Płockiemu. Taki tryb działań Komisji Artystyczno-Budowlanej trwał do roku 2001, kiedy to jej kompetencje w odniesieniu do wizytowanych parafii przejęła utworzona przez Biskupa Płockiego Stanisława Wielgusa Komisja Przedwizytacyjna. Zadaniem nowej Komisji było: składanie Biskupowi Płockiemu sprawozdań o stanie administracyjnym wizytowanych parafii, a także – jak w przypadku poprzedniej Komisji – o realizacji w parafiach przepisów prawa liturgicznego oraz o stanie materialnym obiektów sakralnych i parafialnych ze wskazaniem planów na przyszłość. Pierwszym przewodniczącym Komisji był ks. Kazimierz Ziółkowski. Obecnie jest nim ks. Mirosław Milewski (zob. *Instrukcja dotycząca przygotowania kwestionariusza przedwizytacyjnego w sprawach budownictwa i sztuki sakralnej w Część II*).

#### ***Diecezjalny Fundusz Remontowo-Budowlany***

21. Realizację inwestycji zarówno parafialnych, jak i diecezjalnych, w tym budowę kościołów i domów parafialnych oraz ich remonty, w Diecezji Płockiej wspomaga Diecezjalny Fundusz Remontowo-Budowlany. Zasady jego funkcjonowania określa osobny *Regulamin* (zob. *Część II*).

#### ***Współpraca Kościoła z instytucjami państwowymi w zakresie ochrony zabytków***

22. Po upadku komunizmu w Polsce w 1989 roku, a następnie po zawarciu Konkordatu pomiędzy Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską w roku 1993 i jego ratyfikacji w roku 1998, stało się możliwe podjęcie ściślejszej, merytorycznej i owocnej współpracy ze służbami państwowymi, zajmującymi się ochroną zabytków. Ze strony państwa zadania ochrony zabytków realizowane są poprzez Delegatury Wojewódzkich Urzędów Ochrony Zabytków. W zakresie ochrony obiektów zabytkowych parafie Diecezji Płockiej – ze względu na przynależność terytorialną – podlegają Delegaturom: Ciechanowskiej, Olsztyńskiej, Ostrołęckiej, Płockiej, Toruńskiej, Warszawskiej oraz Włocławskiej. Wspólnie z Wojewódzkimi Urzędami Ochrony Zabytków, przede wszystkim z jego Delegaturą w Płocku, podejmowanych jest wiele inicjatyw, służących zachowaniu i promowaniu dziedzictwa kulturowego Kościoła, które jest jednocześnie dziedzictwem narodowym. W tym względzie na podkreślenie zasługuje również współpraca Diecezji Płockiej z Państwową Strażą Pożarną i Policją, oraz z wieloma organizacjami i stowarzyszeniami, jak na przykład Płocką Lokalną Organizacją Turystyczną, we współdziałaniu z którą oznakowano szlaki turystyczne z uwzględnieniem zabytkowych świątyń ziemi wyszogrodzkiej, ciechanowskiej i płockiej (*Instrukcja o postępowaniu w sprawach budowlanych i konserwatorskich, dotyczących obiektów sakralnych i parafialnych*, zob. *Część II*).

#### ***Państwowa pomoc finansowa***

23. Choć główny, a niejednokrotnie wyłączny, ciężar materialnej troski o Kościół spoczywa na barkach wiernych i duszpasterzy, cieszy fakt możliwości – niestety, z wielu względów coraz bardziej ograniczonych – korzystania z publicznych środków finansowych, przeznaczonych na zachowanie dziedzictwa kulturowego. W ostatnich kilkunastu latach w Diecezji Płockiej zrealizowano ponad 100 odnośnych wniosków we współpracy z Urzędem Marszałkowskim województwa mazowieckiego oraz kilkanaście we współpracy z Urzędem Marszałkowskim województwa kujawsko-pomorskiego. Korzystano również z dotacji Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz z funduszy pochodzących z instytucji Unii Europejskiej. Czerpiąc środki finansowe z Funduszu Rozwoju Obszarów Wiejskich, wspólnie z samorządami gminnymi oraz różnorodnymi stowarzyszeniami lokalnymi, udało się w ostatnich latach zrealizować kilkadziesiąt projektów, chroniących kościoły i ich otoczenie.

## **POSTULATY I ZARZĄDZENIA**

### **Odpowiedzialność i formacja**

#### ***Znaczenie „Instrukcji o postępowaniu w sprawach budowlanych i konserwatorskich dotyczącej obiektów sakralnych i parafialnych”***

24. Wiele szczegółowych wskazań i zarządzeń dotyczących troski o materialne dziedzictwo kulturowe Diecezji Płockiej, w tym wszelkich prac projektowych związanych zarówno z zabytkami, jak i obiektami współczesnymi, ich realizacji, ochrony, zabezpieczenia, remontu i konserwacji zawarto w *Instrukcji o postępowaniu w sprawach budowlanych i konserwatorskich dotyczącej obiektów sakralnych i parafialnych*. Synod z mocą przypomina, że rozwiązania architektoniczno-liturgiczne nowych wnętrz oraz przebudowy, adaptacje, renowacje, nowe wyposażenia i inne istotne zmiany dokonywane we wnętrzach kościołów i kaplic już istniejących wymagają zatwierdzenia zarówno ze strony Wydziału Budownictwa i Sztuki Sakralnej Kurii Diecezjalnej Płockiej, jak i Diecezjalnej Komisji Liturgicznej.

#### ***Odpowiedzialność proboszczów i rektorów zabytkowych kościołów***

25. Szczególna odpowiedzialność za ochronę zabytków sztuki kościelnej spoczywa na proboszczach i rektorach kościołów zabytkowych. Wyraża się ona zarówno w rzetelnej inwentaryzacji dzieł sztuki, jak i w ich zabezpieczeniu. W tym

zakresie trzeba sumiennie realizować postanowienia ustawy państwowej o ochronie zabytków. Jest ona bowiem wyrazem wspólnej troski obywatelskiej o ocalenie *patrimonium* narodowego, tak bezlitośnie niszczonego przez wojny, pożary, grabieże (por. 2PSP, *Ewangelizacja kultury i środków społecznego przekazu*, 68).

#### ***Formacja alumnów i młodych księży w dziedzinie sztuki***

26. Realizacja postulatów zawartych w *Instrukcji o postępowaniu w sprawach budowlanych* zakłada formację alumnów seminaryjnych i młodych księży w dziedzinie sztuki kościelnej. Powinno się w nich kształtować wrażliwość artystyczną, aby umieli rozpoznawać, szanować i kontemplować dzieła sztuki kościelnej, które spotkają w swojej pracy. W tym kontekście Synod poleca władzom seminaryjnym egzekwowanie jako obowiązkowego wykładu ze sztuki sakralnej. Także programy szkoleń dla przyszłych proboszczów powinny uwzględniać pogłębianie wrażliwości estetycznej, budzenie poczucia odpowiedzialności za zachowanie kulturowego dziedzictwa Kościoła, uczenie współpracy ze specjalistami, konserwatorami zabytków i instytucjami państwowymi.

#### ***Sumienie kapłańskie i odpowiedzialność za dziedzictwo kultury***

27. Synod zwraca uwagę na rolę sumienia kapłańskiego, które powinno stać się najważniejszym wyznacznikiem odpowiedzialności za przedmioty sztuki sakralnej, do których ksiądz w pełnieniu swych funkcji będzie miał dostęp. Właściwie ukształtowanie sumienia kapłańskiego pomoże nie tylko uczciwie zatroszczyć się o zachowanie obiektów, które znajdują się w posiadaniu Kościoła, ale także określi charakter współpracy z odpowiednimi Wydziałami Kurii Diecezjalnej (zob. *Instrukcja dotycząca przygotowania kwestionariusza przedwizytacyjnego w sprawach budownictwa i sztuki sakralnej*) oraz przedstawicielami świeckich instytucji zajmujących się konserwacją zabytków. Współpraca powinna być kompetentna i lojalna, a informacje, jakie podaje strona kościelna, powinny być oparte na wyczerpujących danych.

#### ***Zadania kierujących instytucjami gromadzącymi sztukę sakralną***

28. Synod zobowiązuje kierujących instytucjami gromadzącymi sztukę sakralną w Diecezji Płockiej (Muzeum Diecezjalne, Archiwum Diecezjalne, Biblioteka) do: włączania tych placówek w realizację bieżących programów duszpasterskich, otwarcia na współpracę międzydiecezjalną oraz do aktywnej współpracy z Ośrodkiem „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, istniejącym od 1957 roku przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim im Jana Pawła II. Należy również korzystać z przykładów instytucji świeckich, które tworzą interaktywne sposoby prezentacji swoich zasobów, szkolic pracowników i poszerzać ich kompetencje zawodowe.

## **Sztuka i ewangelizacja**

#### ***Dzieła sztuki sakralnej w służbie ewangelizacji***

29. Synod poleca rozpoczynającym pracę w danej parafii kapłanom, aby nie tylko zapoznali się z dziełami sztuki sakralnej, zgromadzonymi w kościele, archiwum parafialnym, bibliotece czy kancelarii parafialnej, ale włączali je w szeroko rozumiany program ewangelizacyjny. Dzieła sztuki sakralnej powinny być wykorzystywane jako świadectwa lokalnej historii, żywy przekaz sprawowania kultu, wykładnia tajemnic wiary i zasad moralności.

#### ***Sztuka sakralna a katecheza i duszpasterstwo młodzieży***

30. Dzieła sztuki sakralnej powinny odgrywać szczególną rolę w katechizacji i duszpasterstwie parafialnym młodzieży. Katecheci i duszpasterze powinni nie tylko zainteresować nimi dzieci i młodzież, ale wkomponować wartości religijne, artystyczne i humanistyczne dzieł sztuki sakralnej w program formacji ministrantów, grup oazowych, przygotowujących się do bierzmowania, członków KSM i innych grup młodzieżowych.

#### ***Rola internetu i współpraca ze świeckimi instytucjami kultury***

31. Ewangelizacyjne oddziaływanie sztuki sakralnej staje się możliwe poprzez wykorzystanie stron internetowych parafii. Powinno się tam zawrzeć wyczerpujące informacje o wszystkich obiektach oraz stworzyć pole do współpracy z muzeami świeckimi, miejscowymi szkołami, bibliotekami, organizacjami turystycznymi. Dialog na poziomie kultury religijnej może być nie tylko sposobnością do przywracania miejscowej pamięci historycznej, ale także okazją do współpracy w projektach literackich, plastycznych czy filmowych.

#### ***Niebezpieczeństwo redukcji estetycznej***

32. W prezentowaniu dzieł sztuki religijnej, zwłaszcza w kontekście współpracy z instytucjami państwowymi, należy zważać, aby religijne przesłanie dzieł sztuki kościelnej nie zostało zredukowane do wymiaru jedynie estetycznego i nie było narażane na profanację i niewłaściwe wykorzystanie.

#### ***Chrześcijańscy wolontariusze jako przewodnicy w zabytkowych świątyniach***

33. W kościołach i sanktuariach, w których jest wyjątkowo dużo zabytkowych dzieł sztuki, powinno się tworzyć grupy wolontariuszy, dysponujących wiedzą z dziedziny sztuki sakralnej. Wolontariusze powinni pomagać turystom, pielgrzymom i wiernym nie tylko w poznawaniu, ale i w religijnej kontemplacji dzieł sztuki. Taka posługa ułatwi harmonijne połączenie funkcji kulturalnej świątyni z jej charakterem zabytkowym.

#### ***Stróże i opiekunowie, a nie właściciele***

34. Synod przypomina proboszczom, administratorom i rektorom kościołów, że nie są oni właścicielami, lecz tylko stróżami i opiekunami dzieł sztuki sakralnej, znajdującymi się w obiektach powierzonych ich pieczy. Każda parafia lub inna jednostka prawna Diecezji winna prowadzić księgę inwentarzową parafii (zob. *Instrukcja o prowadzeniu księgi inwentarzowej parafii*). Nie wolno najmniejszych nawet dzieł sztuki (zniszczone obrazy, figury, świątki, lichtarze, stare księgi, zegary itp.) przenosić do innych kościołów, zabierać ze sobą na inną placówkę, sprzedawać lub darować. Dzieła takie należy zabezpieczyć przed kradzieżą lub zniszczeniem. Jeśli ich stan nie pozwala na ekspozycję w kościele, trzeba je przechowywać w odpowiednim pomieszczeniu, które może stanowić załączek ewentualnego muzeum parafialnego, lub też przekazać Muzeum Diecezjalnemu.

„Geniusz ludzki poprzez swe dzieła mniej lub więcej jasno ujawnia to, co w głębinach człowieczeństwa kryje się osnute tajemnicą. Spostrzegać tę twórczość, popierać ją, wyławiać jej prawdziwe dzieła spośród morza pretensjonalnych kiczów, które zdolne są fascynować jedynie snobów; odkurzać autentyczne dzieła sztuki z patyny zapomnienia, obcować z nimi, kontemplować i gromadzić je, by je z pietyzmem pielęgnować [...], zwłaszcza wtedy, gdy grozi im zniszczenie przez czas lub zaniedbanie przez pogardę spłyconej małości niektórych ludzi – oto wielka misja muzeum” – pisał ks. Lech Grabowski (zm. 1993), znawca sztuki sakralnej, wieloletni dyrektor i mecenas Muzeum Diecezjalnego, seminaryjny profesor filozofii i historii sztuki, były więzień obozów niemieckich w Działdowie i Dachau. Przypominając jego postać, XLIII Synod Płocki pragnie oddać cześć wszystkim, którzy w historii naszej Diecezji troszczyli się o piękno świątyń i kaplic, pielęgnowali dzieła sztuki sakralnej, sprzymierzali się z artystami w obronie głębin ludzkiego ducha. Jednocześnie Synod kieruje wezwanie do rodziców chrześcijańskich, kapłanów, osób konsekrowanych, katechetek i katechetów, aby wychowywali młode pokolenia katolików Diecezji we wrażliwości na: słowo pisane i mówione, teatr, muzykę, rzeźbę i malarstwo. Synod apeluje także do wszystkich odpowiedzialnych w Diecezji Płockiej za jakość artystyczną nowych świątyń, budynków kościelnych, cmentarzy i innych obiektów, aby kompetentnie i wytrwale troszczyli się o wysoki poziom artystyczny tworzonych dzisiaj dzieł sztuki sakralnej. Zarówno architektura budynków kościelnych, ich wystrój, jak i otoczenie powinny być godnymi nośnikami wartości religijnych. Nie wolno ulegać popularnym modom artystycznym, ufać domorosłym znawcom sztuki, iść na kompromisy z racji finansowych, lekceważyć krytycznych opinii znawców sztuki sakralnej. „[...] Bo piękno na to jest, by zachwycało / Do pracy – praca, by się zmartwych-wstało» (C.K. Norwid, *Promethidion*).